

.....
проса, ячменю, бобових культур, маку, гречки, кукурудзи, які вирощувались на території повіту. Землі Уманського повіту давали високі врожаї і цукрових буряків. Розвиненою була торгівля і продуктами тваринництва, і винно-горіччаними виробами. Отож, Уманщина являла собою багатий сільськогосподарсько-промисловий район, який в силу віддаленості від Києва та Одеси, та завдячуючи наявності в м.Умані Окружного Суду, різного роду банково-кредитних установ, існував як самодостатній економічний осередок, що вирізняло його не тільки в Київській губернії, а у всій Правобережній Україні.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Філінюк А.Г. Регіональні особливості розвитку Правобережної України на межі XVIII - XIX ст.// Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип.13. Серія: Історія: Збірник наукових праць/ За заг.ред.проф. П.С.Григорчука. -Вінниця, 2008.-С. 12-18.
2. Верменич Я.В. Історична регіоналістика в Україні: спроба концептуального аналізу. Монографія. - К., 2001. – 232 с.
3. Киевский календарь Юго-Западного края на 1900 г. - К., 1900. – 640 с.
4. Ярошевич А.Н. Очерки экономической жизни Юго-Западного края. Вип.IV.-К., 1911. – 45 с.
5. Урожай 1913 года в Европейской и Азиатской России/ Статистика Российской империи. Издание ЦСК Мин. Вн. Дел. Год 31-й. - С.-Петербург, 1913.-131с.
6. Ярошевич А.Н. Производительность сельского хозяйства и производительные районы Киевской губернии// Очерки экономической жизни Юго-Западного края. - К., 1911. - Т.3 - 53с.
7. Ярошевич А. Винокурная промышленность Киевской губернии// Труды Комиссии по изучению хозяйств Юго-Западного края. Вип.1.- К., 1912. - С.4-15.

Ю.И.Бодров УМАНЩИНА В ЭКОНОМИКЕ И ТОРГОВЛЕ ПРАВОБЕРЕЖНОЙ УКРАИНЕ НАЧАЛА ХХ ВЕКА.

Исследуется экономическое развитие Уманщины, как значительного и особенного региона южной Киевщины, убедительно доказывается его особенность как высокоразвитого сельскохозяйственно - торгового района.

Ключевые слова: Уманщина, экономическое развитие, торговля, региональная истории, Правобережная Украина .

U.I. Bodrov UMAN REGION IN THE ECONOMICS AND TRADE OF RIGHT BANK UKRAINE AT THE BEGINNING OF 20-TH CENTURY

Economic development of Uman Region as a significant and special region of Southern Kyiv region is researched, its peculiarities as highly developed agricultural region is proved.

Key words: economic development, trade, regional histories, Right-bank Ukraine

УДК 94 (477. 43/44): 663. 52

Ю.А. Зінько, А.К. Лисий

ПЕРШІ ПІВСТОЛІТТЯ В ІСТОРІЇ БАРСЬКОГО СПИРТЗАВОДУ

У статті досліджено питання заснування Барського спиртзаводу, подаються прізвища його перших власників, перераховується нескладне обладнання, описується процес куріння горілки, її вплив на соціально-політичні процеси в 1917 р. у заштатному містечку.

Ключові слова: винокуріння, гуральня, спирт, спиртзавод, горілка, градус, державна монополія.

Історія будь-якого продукту — чи то сільськогосподарського, чи промислового — є частиною історії діяльності людини, історії умов матеріального життя суспільства. Таким чином, досліджуючи виникнення або походження, виробництво того чи іншого продукту, ми даємо відповідь на питання про те, як створювались умови матеріального життя суспільства, на якому ступені розвитку з'явився той чи інший продукт і чому. Це дає можливість поглибити наше розуміння такого важливого фактору в історії людини й суспільства, як умови матеріального буття суспільства, і краще зрозуміти виробничі відносини, що виникають у процесі виробництва. Історія продукту, таким чином, – одна із складових історії в цілому, первинний елемент, «цеглина», з яких споруджено «будівлю» історії людського суспільства.

Знати всі «цеглини» вкрай важливо й необхідно для правильного розуміння історії, але, на жаль, це неможливо. Ось чому історія виробництва окремих продуктів ще недостатньо розроблена, ми знаємо про них у загальних рисах або лише окремі частковості. Між іншим, деякі продукти відіграли й відіграють важливу роль в історії людства чи на певних щаблях історичного розвитку (наприклад, прянощі, чай, залізо, бензин, уран) або на протязі всієї історії людини (хліб, золото, алкоголь).

Серед різноманітних продуктів, створених й уживаних людством, спирт, або, висловлюючись більш загальним терміном, «хлібне вино», займає особливе становище за своїм впливом на суспільство, на взаємини людей і виникаючі суспільні проблеми.

Історія побудови спиртового заводу в подільському місті Бар, розташованому на річці Рів, сягає другої половини позаминутого століття. У цей час у місті проживало 14097 чоловік, включаючи населення Балок, Барських Чемерис і хуторів. Було 1240 житлових будинків, із них 170 – кам'яних. Більше 90 відсотків жителів міста становили міщани, з інших соціальних категорій – селяни (2 відс.), дворяни, духівництво, купці, іноземці. У місті було дві православні церкви, Свято-Покровський жіночий монастир, костюл, каплиця старообрядців, декілька єврейських синагог із молитовним будинком. За віросповіданням населення розподілялося так: православних – 29,8%, старообрядців – 0,71%, католиків – 18,45%, лютеран – 0,04%, іудеїв – 51% [1, с. 147].

Засновником гуральні став купець другої гільдії Мордко Арійович Барабтарло, 1807 р. народження. Мав свій будинок і крамницю; сім'я включала дружину й п'ятеро синів. Судячи з архівних документів, був схильний до кримінальних учинків. 17 травня 1860 р. до Барської міської поліції звернувся міщанин Іцко Гулько зі скаргою про захоплення Барабтарло його землі під будівництво винокурні. Цей же купець знаходився під слідством у справі про фальшиві кредитні білети, знайдені в Могилівському повіті Подільської губернії в 1866 р. [2, арк. 31].

Судячи з усього, звернення Гулько до поліції не допомогло, й Барабтарло збудував гуральню на чужій землі. Таким чином, можна стверджувати, що Барський спиртзавод було засновано в 1860 р. У документах тих часів він називається по-різному: «пейсахово-винокурний завод», «фруктово-винокурний завод» і просто – «винокурний завод». Сучасник має знати, що пейсахівкою називалася єврейська горілка з родзинок, яка вироблялася на півдні України. Особливістю технологічного процесу є дистиляція, двоєння й троєння. Продукується в сучасному Ізраїлі. Маловірогідно, щоб засновник гуральні використовував за сировину родзинки. Скоріше всього він закладав до бродильних чанів сливи, яблука, груші, мелясу.

Викорюючи горілку, власник «забував», що слід платити податки за це акцизному управлінню. Проти нього 5 січня 1867 р. було порушено судову справу про таємне винокуріння на Барському пейсахово-винокурному заводі [3, арк. 7]. Зі сторінок документу нам постає тодішня гуральня та її нескладне обладнання. Зокрема тут зазначається, що «в 7 годин ранку помічник наглядача 2-го округу Подільско-Бесарабського акцизного управління Полубинський, барський поліцейський пристав капітан Шрамков, роз'їзний наглядач Серафімович, поліцейські служителі: Іван Залевський, Іван Дворецький, Тимофій Шаксев, Григорій Савицький; поняті із християн: барські міщани Осип Подуфалий, Лаврентій Прохницький, Франц Зилимський, Дмитро Малита, Тимофій Павловський, що прибули до фруктово-винокурного заводу, послали за його власником» [3, арк. 9].

Проте власник ухилився від зустрічі з представниками закону. Тоді підприємство було конфісковане й виставлене міською думою на публічні торги. Його придбав місцевий купець Шток. Він дещо модернізував процес винокуріння. У нього працювало 10 робітників, які за добу виробляли 30 декалітрів спирту-сирцю, а в рік – 7,2 тис. декалітрів. Робітники працювали в дві зміни по 12 годин на добу [4, арк. 80].

Архівні дані засвідчують, що гуральня у вересні 1892 р. належала вже купцю Йосю Мосенкісу. Її місце розташування визначалося у 18 верстах від станції залізниці Комарівка й у 6 верстах від Новоселицької лінії станції Бар, що тоді будувалася [5, арк. 65].

Перероблялося щорічно кукурудзи 16000 пудів, жита – 5000 пудів, ячменю – 5000 пудів; всього перероблялося продуктів 26 тисяч пудів. Їх отримували з околиць Бара щорічно. Вартість гужової доставки з пуда – 10 копійок [6, арк. 25].

З 26000 пудів продукту вироблялося за сезон 988000 градусів спирту. Градусом спирту вважалася сота частина відра безводного спирту. А оскільки відро його важило 23,8 фунта, то градус дорівнював 0,006 пуда. У сучасній вазі це 99,37 грама.

Наукові записки

Для збуту спирту й довозу сировини власник залізницею не користувався. Вартість виробленої продукції за сезон (7 місяців) складала 26000 крб. Завод було застраховано на 7000 крб. Щоденно працювали 10 робітників. На паливо йшло біля 180 кв. сажнів деревини. Мінеральне паливо (вугілля) не використовувалося [7, арк. 91].

У цьому ж 1892 р. в Барі діяло ще 11 підприємств. Подамо деякі відомості про них:

1. Миловарний завод. Заснований у 1886 р. Належав барському міщанину Арону Боруховичу Харитону.
2. Шкіряний завод. Заснований у 1892 р. Належав барському міщанину Арону Мошковичу Морейнісу.
3. Шкіряний завод. Заснований у 1858 р. Належав барському міщанину Лейбі Фрідману.
4. Шкіряний завод. Заснований у 1846 р. Належав барському міщанину Мойші Гільману.
5. Медовариний завод. Заснований у 1879 р. Належав барській міщанці Песі Шамшонової Левітовій.
6. Медоварний завод. Заснований у 1886 р. Належав барській міщанці Шендлі Липівні Кіперман.
7. Цегляний завод. Заснований у 1840 р. Належав барському міщанину Боруху Розенблату.
8. Цегляний завод. Заснований у 1840 р. Належав барському міщанину Срулю Авербуху.
9. Цегляний завод. Заснований у 1850 р. Належав барському міщанину Гершкові Фельбергу.
10. Цегляний завод. Заснований у 1876 р. Належав барській міщанці Шейні Зельцер.
11. Водяний вальцовий млин. Побудований у 1884 р. Арендував купець Янкель Кац [8, арк. 36].

7 жовтня 1899 р. власник гуральні Йось Мосенкіс продав її трьом підприємцям: одеському купцю Захаренкові Якову Давидовичу, одеському міщанину Цвілінгу Моїсею Айзиковичу, оршанському міщанину Нікельшпургу Йосипу Ельхоновичу [9, арк. 147]. Ця купча була завірена барським нотаріусом О.І. Янковським, який мешкав по вулиці Поштової у будинку за № 630.

Нові власники здійснили перебудову гуральні: розширили приміщення, добудували другий поверх, збільшили кількість устаткування. Працювало вже 20 робітників у дві зміни, які виробляли за добу 300 декалітрів горілки, використовуючи для цього не лише зерно, а й картоплю.

Ще в 1902 р. було здійснено електрифікацію підприємства, встановлено динамомашину (30 ампер, 110 вольт, 1350 обертів); 40 електричних лампочок освітлювали виробництво, територію, квартири і контору [10, арк. 71].

За невідомих сьгодні причин до 1904 р. з товариства вийшов Цвілінг. Справу продовжували його компаньйони. Це засвідчує «Журнал перевірки торгівлі и промислов по заштатному г. Бару Могилевского уезда за 1904 г.» Перевірку було проведено 5 березня 1904 р. Її результати викладені наступним чином: «Барський № 74 винокурний завод. Володіють одеський купець Захаренко Я.Д. та оршанський міщанин Нікельшпург Й.Е.

Промислові свідоцтва: 30.12.1903 промислове 4 розряду № 374 і патент Подільського округового акцизного управління від 21 червня 1903 р. № 129 на термін з 17 липня 1903 р. до 1 липня 1904 р. і два прикажчиські свідоцтва 7 розряду на ім'я прикажчика Арона Драбкіна і підвального Йося Ланде.

Приміщення – двоповерховий будинок з 5-ти відділень, що належить власникам заводу.

Кількість прикажчиків – 2, кількість робітників – 24 (віком старше 17 років).

До січня місяця 1904 р. викурено 4 662 704 градуси.

Знаряддя виробництва: одна колона для перегонки, інша – для очищення спирту. Чанів дробильних – шість. Млин для солоду і жита, один паровик Ланкаширської системи і одна парова машина. Сума обігу за минулий рік – 55 400 крб» [11, арк. 66]

Власники для збуту своєї продукції створили бондарне виробництво, яке знаходилося по Міщанській вулиці в будинку Рижего. За оренду приміщення сплачувалося в рік 75 крб. Чотири робітники виробляли тари на 3 000 крб. [10, арк. 184]

У зв'язку із введенням державної монополії виробництва і продажу горілки на початку ХХ століття було створено Барський № 6 виноочисний завод. Ним володіло акцизне управління. На об'єкті працювало троє робітників. Двигун мав 16 кінських сил. Процес переведення спирту на горілку здійснювався за допомогою 4 фільтраційних батарей. Два приміщення складу знаходилися в 5 і 12 сажнях від виробництва [12, с. 190].

Довідник «Фабрично-заводские предприятия Российской империи» за 1914 р. згадує Барський № 74 винокурний і ректифікатний завод під реєстраційним номером 5385 (Д), де працювало 25 робітників, а потужність усіх двигунів становила близько 10 квт. Виробництво продукції за попередній рік обліковувалося в 1, 1 млн градусів [13, с. 63].

У такому стані гуральня працювала до початку Першої світової війни, коли її було законсервовано (серпень 1914 р.).

Прийшов 1917 рік. Подільська губернія на той час була прифронтовою, і війська, що кидали фронт, просувалися її територією. До недавнього часу в історичній літературі дезертирство з фронту оцінювалося позитивно і об'єктивно було на руку більшовикам. Проте жоден з істориків не міг відверто сказати про ті бузувірства, які чинили відступаючі частини. Одним із об'єктів для нападу ставали горілчані та спиртові заводи. У Вінниці для оборони від бажаних похмелитися було виставлено броньовики, які за потреби відкривали вогонь по п'яницях [14, с. 124].

У місцевій газеті в жовтні 1917 р. було надруковано телеграму начальника військової міліції поручика Тугушева: «... Проходящие воинские части сметают все, уничтожают посе́вы, скот, птицу, разбивают казенные склады спирта, напиваются, поджигают дома, грабят не только помещичьи, но и крестьянские имения. Все погромы носят организованный характер. В уезде полная анархия» [15].

До Бара також рухалися відступаючі частини. Збереглися спогади місцевого ксьондза Мар'яна Токажевського про «подвиги» одного гвардійського полку на шляху до міста і в самому Барі в серпні 1917 р.: «Гвардійський полк встиг спалити вже кілька дворів, декілька сот скирт збіжжя і, йдучи від Збруча до Бару, затримався під Замаховим. Пограбувавши сусідні маєтки, добралися і до горілчаних складів на гуральні. Пили до втрати свідомості. Деякі купалися в діжках з горілкою, інші для забави обливали себе з відер горілкою. Зібрали селян з усього села і розпочалася оргія п'яного натовпу.

Мабуть один з присутніх на гуральні хотів запалити цигарку, бо з невідомих причин розлігся страшний вибух. Скільки люду загинуло – того ніколи не довідаються, бо навіть кістки погоріли. Тільки кілька сотень кавалерійських острог, знайдених на попелищі, засвідчували скільки ж там загинуло військових.

За гуральнею стояв натовп селян з повними відрами горілки, що бавився собі в смігуса (народний звичай обливатися водою на Пасху). Коли стався вибух, то одночасно запалали страшні живі смолоскипи. Жінки, які стояли ближче до села, виючи від болю почали тікати до халуп. На порозі падали, щоб загинути в палаючій хаті.

Той страшний випадок заспокійливо вплинув на полк, бо коли він прийшов до Бару, то поведився зовні пристойно. Великих пограбувань не було. Я бачив, як військові виносили по кілька десятків пляшок горілки з монопольних складів і продавали євреям за 10-12 копійок за кожну. Або ж демонстративно, з прокляттями жбурляли на землю. Але бачив і те, як один із солдатів, поставивши на мур пляшку з горілкою, прощався з нею, бив поклони, обіймав як голівку власної дитини» [16, с. 83].

Проте підприємство таки було розгромлене у 1917 р. 24 вересня цього року до Бара прибули частини 2-го гвардійського корпусу, які підтримували більшовиків і встановлювали радянську владу в місті. Ці «гвардійці» і захопили завод. Про даний випадок ніяких спогадів не залишилося. Проте в одній архівній справі «Опись имущества Баргосвинзавода №74» за травень 1921 р. є згадка про це дійство: «По заявленію директора котельные книги сожжены при разгроме завода в 1917 г.» [17, арк. 89]

З 1917 по 1920 рік влада в Барі мінялася 14 разів, і кожний новий володар у першу чергу брався за розкрадання спирту і горілки. В цей буремний час заводом володів уже тільки один Йосип Нікельшпург. Збереглося декілька документів цієї доби. В першому, від 27 вересня 1919 р. (в місті петлюрівці), йде мова про те, що батько видає своєму сину, Ліпі Нікельшпургу, довіреність на «клопоти у всіх цивільних і військових установах про виплату йому грошей за реквізовані на його винокурному заводі і млині дрова» [18, арк. 170]. 7 грудня 1919 р. власник складає договір з Фроїмом Малкіманом на здачу тому на три роки половинної долі свого підприємства в орендне користування, за що той має платити по 15 000 крб у рік і тільки тоді, коли буде здійснюватися винокуріння [18, арк. 185].

Проте орендувати гуральню Ф. Малкіману довго не довелося. 24 червня 1920 р. до Бара вступили частини червоної армії [19, с. 119] і розпочалося соціалістичне будівництво.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 года. – Т. XXXII «Подольская губерния». – С-Пб., 1904.
2. Державний архів Вінницької області (далі: ДАВО). – Ф. 472. – Оп. 1. – Спр. 770.
3. ДАВО. – Ф. 472. – Оп. 1. – Спр. 768.
4. ДАВО. – Ф. 501. – Оп. 1. – Спр. 43.
5. ДАВО. – Ф. 532. – Оп. 1. – Спр. 83.
6. ДАВО. – Ф. 176. – Оп. 1. – Спр. 62.
7. ДАВО. – Ф. 176. – Оп. 1. – Спр. 62.
8. ДАВО. – Ф. 501. – Оп. 1. – Спр. 25.
9. ДАВО. – Ф. 532. – Оп. 2. – Спр. 33.
10. ДАВО. – Ф. 63. – Оп. 1. – Спр. 5.
11. Державний архів Хмельницької області. – Ф. 244. – Оп. 1. – Спр. 35.
12. Адресная книга всех винокуренных заводов в Росийской империи. – Юрьев, 1910.
13. Фабрично-заводские предприятия Российской империи за 1914 г. – С-Пб., 1914.
14. Вінниця: історичний нарис. – Вінниця, 2007.
15. Свободный голос. – 1917. – 5 октября.
16. Tokarzewski M. Straz przednia. – Warszawa, 1929.
17. ДАВО. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 10.
18. ДАВО. – Ф. 33. – Оп. 1. – Спр. 17.
19. Історія міст і сіл УРСР. Вінницька область. – К., 1972.

Ю.А. Зинько, А.К. Лысый ПЕРВЫЕ ПОЛВЕКА В ИСТОРИИ БАРСКОГО СПИРТЗАВОДА

В статье исследован вопрос основания Барского спиртзавода, даны имена его первых владельцев, перечисляется несложное оборудование, описывается процесс производства водки, ее влияние на социально-политические процессы 1917 г. в заштатном городке.

Ключевые слова: винокурение, винокуренный завод, спирт, спиртзавод, водка, градус, государственная монополия.

J.A. Zinko, A.K. Lysyj FIRST HALF A CENTURY IN THE HISTORY OF BARSKIY DISTILLERY

The article deals with the question of foundation of Bar distillery, the names of its first proprietors are given, the simple equipment is counted over, the process of vodka distillation is described and its influence on the social-political processes in provincial town in 1917.

Key words: distillation, distillery, spirit, vodka, degree, government monopoly.

УДК 070: 94 (477.43/.44) «1918»

В.О. Гандзюк

ТИПОЛОГІЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ГАЗЕТНОЇ ПЕРІОДИКИ ПОДІЛЛЯ В ГЕТЬМАНСЬКУ ДОБУ (1918 Р.)

У статті класифіковано подільську пресу доби Гетьманату (1918 р.) за цільовим та читацьким призначенням, визначено її роль у формуванні національного світогляду жителів краю, пробудженні громадянських почуттів, об'єднанні в боротьбі за самостійну державу.

Ключові слова: революція, Гетьманат, преса, класифікація, типологія видань, патріотизм, автономія.

Офіційні відомості про те, що влада в Україні перейшла до рук П. Скоропадського подільцями отримали 13 травня 1918 р. Через місцеву пресу повідомлялося, що «гетьман усієї України, котрий визнаний німецьким та австро-угорським військовим командуванням, виявив готовність у випадку потреби підтримувати цю владу озброєною силою і суворо карати за неслухняність цієї влади у повнім єднанні з українською адміністрацією» (Поділля. – 1918. – 15 трав.).

Гетьманський переворот негативно позначився на розвиткові української преси: уряд запровадив цензуру, а терор окупантів і репресії місцевої влади змусили десятки часописів закриватись [1, с. 7]. За наказом міністра внутрішніх справ гетьманського уряду «до особливого розпорядження» було припинено видання низки центральних та регіональних газет [2, с. 67]. Прикметно, що поряд з цим хвиля заборон Гетьманату практично не торкнулася подільських